

פוליטיקה

כתב עת למדע המדינה וליחסים בינלאומיים

גליון מס' 28

תש"ף

קיץ 2020

מגדר, סכסוכים ויישובם

המכון ליחסים בינלאומיים
ע"ש לאונרד דיוויס
בשיתוף האגודה הישראלית
למדע המדינה

האוניברסיטה העברית בירושלים
THE HEBREW UNIVERSITY OF JERUSALEM

POLITIKA

The Israeli Journal of Political Science and International Relations

© All rights reserved to The Leonard Davis Institute for International Relations.
This paper may not be reproduced, duplicated, copied, sold, distributed or be
exploited for any purpose, in whole or part, with out the express written
permission of the Director of the Institute.

The Leonard Davis Institute for International Relations

The Hebrew University of Jerusalem

פוליטיקה

עורכת אקדמית:
ד"ר טל ניצן

עורכי מערכת:
דורון אלה
דניאל ויינר
פרל ניקול
גיל מימון

ועדה מקצועית מלווה:
פרופ' גידי רהט
פרופ' פיקי איש-שלום
פרופ' שרון גלעד
פרופ' דני מידובניק
ד"ר ענת גופן
ד"ר גליה פרס בר-נתן

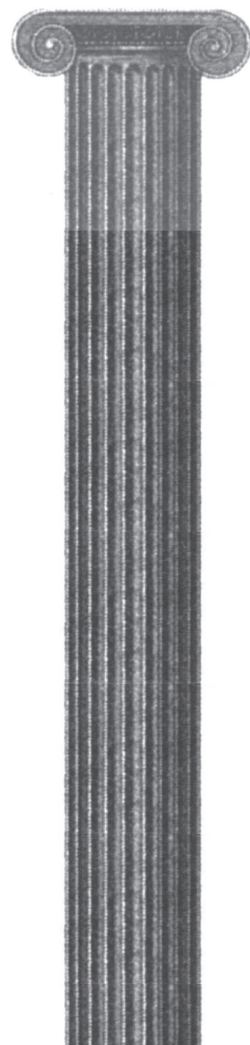
עריכה לשונית:
חמוטל לרנר

עריכה גרפית והפקה:
היחידה לשרותי משרד
האוניברסיטה העברית בירושלים

לרכישת גיליונות ישנים:

ניתן לפנות למזכירות מכון דיוויס,
האוניברסיטה העברית
טל': 02-5882312
פקס': 073-2007671
דוא"ל: davis.institute@mail.huji.ac.il
אתר: <http://davis.huji.ac.il>

* האחריות לתוכן המאמרים המתפרסמים בכתב העת היא על המחברים בלבד

תוכן העניינים

טל ניצן

5..... יודעות וידועות מלחמה: היבטים מגדריים של סכסוכים מזוינים

סראב אבו רביעה-קוויזר

24..... טשטוש הקו הירוק בחקר נשים פלסטיניות בישראל: ייצור ידע מוסרי וצדק מחקר

אורית קמיר

47..... יישוב של סכסוכי כבוד מגדריים בסרט הישראלי-פלסטיני "לא פה לא שם"

הדס כהן

66..... בגידה במולדת, הבושה והפגיעה בכבוד האומה: סיפורה של "אויבת העם" טלי פחימה

חלא מרשוד, מאיה ורדי ודפנה גולן

88..... אתגרים ותקווה: מעורבות חברתית של סטודנטיות פלסטיניות בישראל

רחל עמרם

113..... מקרה בוחן: נשים מובילות משא ומתן לשלום בעמק נהר המאנו במערב אפריקה - שיתוף נשים ככלי לבניית שלום

שרי אהרוני

122..... שייכות כבעיה פמיניסטית, או: האם להתאבד לנוכח הפשיזם?

חנה ספרן ודליה זק"ש

150..... "לא יכולנו לעשות אחרת, היינו מחויבות למאבק בכיבוש ולפמיניזם": תנועות מחאה ושלום של נשים בישראל

מקרה בוחן: נשים מובילות משא ומתן לשלום בעמק נהר המאנו במערב אפריקה - שיתוף נשים ככלי לבניית שלום

תקציר

מאמר זה דן בקשר בין נשים והשכנת שלום ובמקרה הבוחן של ניסיונות השכנת השלום באזור עמק נהר המאנו במערב אפריקה. הטענה המרכזית של המאמר היא כי שוויון מגדרי הוא מרכיב מרכזי בקידום שלום. במאמר יסקרו הצהרות רשמיות ומחקרים בתחום זה, והממצאים התיאורטיים ייבחנו אל מול מקרה בוחן שבו תיבדקנה שתי שאלות מרכזיות: האם הצלחתן הייחודית של נשות נהר מאנו לתרום להשגת שלום בסכסוך האזורי נובעת מחיוניותן של נשים בהשכנת שלום ובפתרון סכסוכים; ומדוע לא זכתה הצלחתן להכרה.

החלק הראשון של המאמר דן בהכרה של גופים בינלאומיים רשמיים וכן של מחקרים תיאורטיים בחשיבות תפקידן של נשים בבניית שלום ובפתרון סכסוכים. הפרק השני של המאמר דן במקרה הבוחן של רשת השלום של הנשים מעמק נהר המאנו במערב אפריקה, בהקשר לטיעון התיאורטי בחלקו הראשון של המאמר על חשיבות תפקידן של נשים בבניית שלום. תחילה מתואר הסכסוך האזורי בעמק נהר המאנו, ואחר כך מתוארים פרטי הצלחתן של הנשים בבניית שלום באזור והסיבות לאי-ההכרה של הציבור הרחב בתרומתן של הנשים.

המאמר מסתיים במסקנות מתוך בדיקת מקרה בוחן זה לאור הסקירה התיאורטית, וכן בביורור האפשרויות לשיפור ההכרה במקומן המיוחד של נשות נהר המאנו בפרט ושל נשים בתהליכי שלום בכלל.

א. תיאוריות והצהרות רשמיות באשר לשיתופן של נשים בתהליכי בניית ביטחון ושלום

שוויון מגדרי הוא מרכיב מרכזי בקידום שלום וקיבל ביטוי הן בהצהרות רשמיות והן במחקרים. בשנת 1995 יצא אונסק"ו בהצהרה בדבר "תרומת נשים לתרבות של שלום", שהוצגה בכנס הנשים העולמי הרביעי של האו"ם, שבה נאמר בין היתר כי: "תיאוריות של יחסים בינלאומיים פמיניסטיים ולאומיים-אתניים מצביעות על הקשר הישיר בין ההשפעות הקטלניות של חוסר שוויון חברתי ובין התנהלות מדינה במסגרת הבינלאומית. במילים אחרות, אי-שוויון בין כותלי הבית גורר אלימות בינלאומית. [...] התנהלות בינלאומית של מדינה תיחרץ בחלקה על ידי השוויוניות המובנית בה, מאחר שחוסר שוויון בין גברים לנשים מהווה מחסום לאישוש השלום".¹

בסיכום אותו כנס, בספטמבר 1995, פורסמה גם הצהרת בייג'ינג. בדומה להצהרת אונסק"ו, גם בהצהרת בייג'ינג נטען כי חוסר השוויון בין גברים לנשים הוא מחסום לאישוש השלום, ואף צוין כי: "העצמת נשים והכללתן המלאה על בסיס שוויוני בכל תחומי החברה, כולל השתתפות בכל תהליכי קבלת החלטות ובנגישות לעמדות כוח, היא עקרונית למימוש שוויון, התפתחות ושלום [...] בטיפול בסכסוכים חמושים ואחרים יש לקדם מדיניות הטמעת חשיבה מגדרית נראית ופעילה בכל התוכניות וקביעות המדיניות, כך שבטרם קבלת החלטות ייעשה ניתוח של ההשפעות היחסיות השונות בין נשים לגברים".²

בשנת 1999 נידונה החשיבות של הכללת נשים בבניית שלום בכנס של הוועדה הכלכלית-חברתית של האו"ם לענייני אסיה והאוקיינוס השקט (ESCAP). בהצהרה שפורסמה בסיכום כנס חשוב זה נאמר כי יש לפעול למען הדגשת המעבר מביטחון של מדינות לביטחון של בני אדם ובנות אדם, ולמען מחויבות מדינות להבטחת ביטחון אזרחיהן ולזכויות האדם שלהם; יש להכיר בעובדה כי סכסוכים ובעיות חוצים גבולות מדיניים; יש להכיר בעובדה כי קבוצות של שחקנים לא-מדינתיים הם השחקנים הראשיים ברבים מהסכסוכים החמושים; יש להכיר במגוון האפשרויות להתמודדות עם איומים על הביטחון האנושי בעת סכסוכים, וכן במניעת סכסוכים ובשיקום שלאחריהם; יש להכיר בהבדלים המהותיים ובחוסר השוויון בין ביטחון של

¹ "UNESCO Statement on Women's Contribution to a Culture of Peace", לנוסח המלא ראו <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001185/118570e.pdf>, עמ' 235-238.

² לנוסח המלא של הצהרת בייג'ינג ראו <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm>.

גברים וביטחון של נשים, המתבטאים באלימות כלפי נשים וילדות, בחוסר שוויון מגדרי בשליטה על משאבים, בחוסר שוויון מגדרי בעמדות כוח וקבלות החלטה ובפגיעה בזכויות האדם של הנשים; וכן יש להכיר במיקומם של גברים ונשים כשותפים ולא כקורבנות.³

משתתפות הכנס הצהירו כי מעורבותן של נשים בכל הנושאים הקשורים להשכנת שלום היא הכרחית, כיוון שבלעדיה הנושאים הקשורים לביטחון האישי של נשים לא יזכו להתייחסות. כמו כן, הכללת נשים בבניית שלום משמעותה הכללתן בקידום הביטחון האזרחי של כל התושבים באזורי סכסוך. זאת ועוד, מעורבותן של נשים הכרחית גם בכל הנושאים הקשורים לפתרון סכסוכים ולמניעתם.⁴

החלטה 1325 של האו"ם מאוקטובר 2000 נתנה תמיכה פורמלית להכללת נשים בבניית שלום, "באשרה פעם נוספת את תפקידן החשוב של נשים במניעתם של סכסוכים ובחתימה לפתרונם בדרכי שלום, ובהדגישה את החשיבות שבשיתופן השווה ומעורבותן המלאה בכל מאמץ להשכנת שלום וביטחון, ואת הצורך להרחיב את מעורבותן בתהליכי קבלת ההחלטות בכל הקשור למניעתם של סכסוכים ולחתימה לסיימם".⁵

להצהרות חשובות אלו, שתרמו רבות למודעות לצורך בשוויון מגדרי כמרכיב מרכזי בקידום שלום, נוספו נדבכים תיאורטיים בידי חוקרים וחוקרות רבים. בספרה *The Morning After* טוענת סינתיה אנולו כי לנשים הזכות להבאת סדר יומן המיוחד, הנובע מתוך החיים האזרחיים, אל שולחן המשא ומתן; זאת משום שהן מהוות 51% מהאוכלוסייה, הן מנוסות יותר בהשכנת שלום והן הנפגעות העיקריות מסכסוכים (Enloe, 1993).

במאמר משנת 2004 גליה גולן מחזקת את טיעונה של אנולו ואת הצהרות האו"ם השונות, ואומרת כי לנשים יש זכות להשתתף במניעת סכסוכים ובהליכים לפתרונם. גולן מוסיפה כי סכסוכים חמושים מעלים את רמת האלימות בחברה. כמו כן היא טוענת כי במדינות המעורבות בסכסוך מזוין, בשאלות של ביטחון מדיני יש עדיפות לאינטרסים של גברים כי נשים פחות מעורבות בתחום זה. לדבריה לסכסוך מזוין יש היבטים נוספים, כולל אלימות מוגברת במשפחה; על כן נשים אינן פריפריאליות לסכסוכים וזכותן לדרוש

³ ההצהרה נשאה את הכותרת "Women Empowerment in the Context of Human Security" וראו http://www.un.org/womenwatch/ianwge/collaboration/Rep1999_WE.PDF

⁴ שם.

⁵ לנוסח המלא של ההצהרה בעברית ראו:

<http://www.peacewomen.org/assets/file/TranslationInitiative/1325/1325hebrew.pdf>

להיות שותפות מלאות בפתרונותיהם, שיכללו את נקודת מבטן האחרת וניסיון המיוחד. נשים יכולות להוסיף נקודות מבט המדגישות את זכויות האדם, ההגינות, הסובלנות והכבוד למיעוטים ול"אחר", כי נשים חיות כמיעוט בחברה. הפרספקטיבה הנשית הזאת של הכללה ושקיפות היא המפתח בפתרון סכסוכים ובבניית שלום. גולן מוסיפה כי תהליך של שלום ופיוס בקונפליקט ממושך צריך להיבנות מלמטה באמצעות חינוך והחברה האזרחית, תחומים שבהם יש לנשים ניסיון רב יותר (Golan, 2004).

ריצ'רד אייכנברג ניתח את התמיכה הציבורית הכללית בארה"ב של נשים וגברים בשימוש בכוח צבאי, וממצאיו אינם תומכים בטענתה של גולן כי גברים קשורים יותר לנושא המלחמה ונשים לחברה האזרחית. הוא מצא סימוכין מעטים לכך שנשים תומכות פחות בשימוש בכוח צבאי ושהן רגישות יותר לנושאים הומניטריים ולאובדן חיים, וכן לא מצא במחקרו כל תמיכה לכך שנשים הן פציפיסטיות יותר מגברים (Eichenberg, 2003). אולם טענתו של אייכנברג כי נשים אינן פציפיסטיות יותר מגברים איננה פוגעת בטענה לטובת הכללת נשים בתהליכים של שלום ופיוס, כיוון שהטענה מדגישה את הערך המוסף של הניסיון שנשים מביאות לשולחן המשא ומתן. לצד טענותיו של אייכנברג, אן טיקנר טוענת במחקרה כי הקישור של גברים עם מציאות של עימות ושל נשים עם הרעיון ה"אידיאליסטי" של השלום מחזק היררכיות מגדרית כיוון שהוא מתייג נשים כמי שאינן ראויות להתמודד עם בעיות קשות של מלחמה וביטחון (Tickner, 2002). מרי קפריאולי במחקרה משנת 2003 מוסיפה לטיעונה של אנלו כי הדרה של נשים מעיסוק בסוגיות ביטחוניות צבאיות ובינלאומיות אינה רק תוצאה של חסמים משפטיים; לדעתה נחוצים שינויים חברתיים מבניים כדי לבנות צדק מגדרי וברור כי שינויים אלו מאיימים על האליטות הקיימות. אף כי תיאוריות רבות של יחסים בינלאומיים מבססות את הטענה כי נשים מחזקות את המרכז המתון בחברה ובכך מאששות את היציבות הכלכלית, בעולם של מבנים מגדריים לא יושג שוויון לנשים ללא שינוי של מבנים אלו (Caprioli, 2003).

הסברים נוספים להדרה של נשים מועלים בצדק על ידי פרנסיס פוקויאמה, אשר מציין כי חלק מהתפקידים המגדריים אכן מובנים חברתית ותרבותית (Fukuyama, 1998). אבל היום, אומר פוקויאמה, חוקרים מתחום הביולוגיה האבולוציונית מסכימים כי יש הבדלים גנטיים ברורים בין המינים וכי הבדלים אלה מרחיבים את יריעת התודעה והתפיסה. כאשר בחן את הפוליטיקה הבינלאומית מצא פוקויאמה שהיא ללא ספק "מגדרית", בהיותה מובלת על ידי גברים, בצורה מודעת או בלתי מודעת, ובכך משרתת את העניין

הגברי ומתנהלת מפרספקטיבה גברית. תיאוריות ריאליסטיות אשר טוענות כי מדינות מנסות למקסם את כוחן אינן מתארות מדינה "אנושית" אוניברסלית אלא מדינה המנוהלת על ידי גברים. פוקויאמה מוסיף כי מבחינה סטטיסטית, גברים הם אגרסיביים יותר והם מובילים לעימותים ולדיפלומטיה של כוח. רק השתתפותן המלאה של נשים בפוליטיקה העולמית תשנה את סדר היום הגברי; פוקויאמה תומך בטיעון של טיקנר כי יש צורך בשינויים מגדריים מבניים במדינות ובחברות כדי להשיג יציבות עולמית (שם).

יש מי שאינם מסכימים עם הטיעון של פוקויאמה באשר לתוקפנותם של הגברים. ברברה ארנרייך טוענת שגברים לא תמיד נוטים לאלימות רבה יותר מאשר נשים, ובהיסטוריה האנושית יש דוגמאות רבות של נשים לוחמות ועדויות לאלימות של נשים (Ehreinrech, 1999). קאתה פוליט טוענת כי ההתנגדות של גברים לגיוסם לצבא היא הוכחה כי גברים צעירים אינם מעוניינים להיות חיילים (Pollitt, 1999). הטיעונים המתנגדים לעמדותיו של פוקויאמה תקפים בפני עצמם אך אין סתירה בין העמדות: פוקויאמה אינו מכחיש את הקיום של נשים אגרסיביות או של גברים דורשי שלום; טענתו המדויקת היא כי מבחינה סטטיסטית גברים אגרסיביים יותר.

היבט נוסף של הדרה של נשים מדיונים בסוגיות של ביטחון ושלום מגיע מתחום השפה. קרול קון טוענת שתהליך הלמידה הטכני של הלשון הגברית הוא טרנספורמטיבי ולא מתווסף. היא סבורה שהשיח הצבאי מביע שליטה של משתמשים בו ומאפשר להם להתכחש לאפשרות שהם קורבנות, וכך נמנעת מהם האפשרות להתייחס להיבטים אנושיים. משתמשי השיח הצבאי משתמשים במונחים מופשטים המנתקים אותם מהמציאות שעליה הם מדברים. שלום אינו מונח שהם יכולים להתייחס אליו; הוא מחוץ לתחום העשייה שלהם (Cohn, 1993). סנדרה ויטורת' מוסיפה לטיעון לשוני זה זווית נוספת וטוענת כי צבאות יוצרים גברים ונשים לוחמים, אשר מוכנים להרוג ולמות, והם אינם הגופים המתאימים להתמודדות עם השמירה על השלום הרביעי של האו"ם שנערך בבויינג בשנת 1995, שם דובר על נשים בסכסוכים חמושים ונאמר כי "אפשר לשים לב לדרכים שבהן עימותים חמושים וכיבוש משפיעים על נשים וגברים בצורה שונה" (שם, 172). היא מבקשת שנשים לב למחקר נוסף שנערך על ידי החטיבה לקידום נשים של האו"ם בשנת 1995, שלפיו "כאשר] מסה קריטית של נשים פועלת לשמירה על השלום [...] הן מצליחות מאוד בפיזור האלימות ופועלות ביעילות גם עם הצבא וגם עם אנשי המשטרה [...] ומקבלות ברצון עבודה מאתגרת במצבי סיכון" (שם).

מחקרים נוספים מאששים את מקומן החשוב של נשים בבניית שלום ומאירים נקודות חשובות נוספות, כמו למשל העובדה שהתחשבות בנושא המגדרי מפנה את תשומת הלב לכלל הפרטים המעורבים בקונפליקט (Datan, 2004), ופירושה בין השאר התייחסות לצורכיהן של נשים ונערות בהליכים של סיום סכסוכים אלימים (Cohn, 1993).

בסקירה זו של הצהרות רשמיות ומחקרים הנשענים על תיאוריות פמיניסטיות – בין השאר אלה הנשענים על נקודות מבט ביטחוניות ובינלאומיות – נמצאו סימוכין רבים למקומן החיוני של נשים בפתרון סכסוכים בד בבד עם הצורך בהבניות מגדריות חדשות. כפי שהוזכר בפרק זה, הטיעונים לחשיבות תפקידן של נשים בהשכנת שלום ופתרון סכסוכים מאוששים בכך שהן מהוות 51% מהאוכלוסייה (Enloe, 1993), ועובדה זו מקנה להן את הזכות להיכלל בתהליכי שלום ולהביא את סדר יומן המיוחד, הנובע מתוך החיים האזרחיים, לכל פורום החלטות העוסק בהשכנת שלום.

ב. מקרה בוחן: רשת הנשים בעמק נהר המאנו שבמערב אפריקה מובילה משא ומתן לשלום

1. תיאור כללי

יש דוגמאות של "התארגנות נשים כתנועה או כמפלגה פוליטית, מתוך מטרה לייצג נשים ולהשמיע את קולן בתהליכי שלום. [...] מדובר בנשים שהתארגנו מחוץ לממסד הפוליטי, ואף על פי כן עלה בידן להשפיע בפעולתן על הליכים פורמליים לסיום סכסוכים ולהשכנת שלום באזורים שבהם פעלו" (קאול-גרנות ובן דוד, 2004: 6). אחת הדוגמאות להתאגדות חוץ-ממסדית מסוג זה היא רשת השלום של נשות נהר המאנו במערב אפריקה (The Mano River Women Peace Network, MARWOPNET)⁶.

בשנת 1973 התאגדו ליבריה, גינאה וסיירה לאון שבמערב אפריקה ב"איחוד מדינות אגן נהר המאנו" כדי לקדם יחד נושאים כלכליים. בשנות התשעים, למרות האיחוד, נגררו המדינות למלחמות ביניהן ולמלחמות אזרחים פנימיות שהביאו לאסונות הומניטריים מהקשים בעולם - זרם פליטים בלתי

⁶ למדע על הארגון ראו בעמוד הפייסבוק של רשת השלום של נשות נהר מאנו : https://www.facebook.com/pg/Mano-River-Women-Peace-Network-605279579498046/about/?ref=page_internal

פוסק, הרג ואלמות קשה, והנפגעים העיקריים מהם היו נשים וילדים (Relief Web, 2003).

על רקע אירועים אלו הוקם בשנת 2000 ארגון אזורי של נשים משלוש המדינות, ששם לעצמו למטרה לפעול למען קידום השלום באזור באמצעות איחוד כוחות ושיתוף פעולה בין ארגונים שכבר פעלו באותה העת בנפרד בכל מדינה. בחודש מאי באותה שנה נפגשו באבוג'ה (Abuja) שבניגריה נציגות ומנהיגות של ארגונים לא ממשלתיים, שרות וחברות פרלמנט, עיתונאיות, עורכות דין, נשות אקדמיה, חוקרות ונשים אחרות מהמגזר הפרטי, שהיו פעילות בתחומים של זכויות אדם, מגדר ותנועות שלום. המפגש בניגריה נערך בחסות שורה של ארגונים לא ממשלתיים וארגונים השייכים לאו"ם, ונשא את הכותרת "עידוד השתתפותן של נשים בתהליך השלום במערב אפריקה, ובעיקר באגן הנהר מאנו" (Johnson, 2011). בעקבות כנס זה הוקמה רשת השלום של נשות נהר מאנו.

בכינוס הכללי הראשון של הרשת, שנערך במונרוביה בירת ליבריה ביוני 2001, הוחלט על ריכוז המאמצים להובלה של שלום ויציבות באזור; על הגברת מעורבותן של נשים במניעת סכסוכים ובהשכנת שלום; על הבטחת השתתפות מלאה ושווה של נשים בהליכים הדמוקרטיים בארצותיהן, ובעיקר בהליכי קבלת החלטות; ועל קידום ויישום של מדיניות בעלת רגישות מגדרית והעלאת המודעות לזכויות האזרח, ובכלל זה קידום שוויון זכויות לנשים (Steady, 2011).

הרשת פעלה למניעת פעולות איבה בין שלוש המדינות (ראו פירוט בפרק הבא), והביאה את מנהיגי שלוש הארצות באגן נהר מאנו אל שולחן המשא ומתן למפגש פסגה בין שלושת המנהיגים במרוקו בפברואר 2002, ואחר כך למפגש נוסף בסיירה לאון בספטמבר באותה שנה. נשות הארגון היו היחידות שהצליחו להביא את מנהיגי האזור לשולחן הדיונים, ובכך מילאו תפקיד חשוב בחתימה על הסכמי השלום ליישוב הסכסוך בליבריה ב-2003 אשר תרמו לקידום השלום באזור.

למרות התפקיד החשוב שמילאו הנשים ברשת השלום של אגן נהר המאנו במערב אפריקה, התגובות להישגיהן היו שוליות והן לא זכו להכרה הראויה. מעט מהמקורות הסוקרים את הסכסוך המתמשך מזכירים את תרומתן של נשות הרשת לרגיעה ולהסכם שהביא לשיפור בביטחונם של תושבי האזור. עובדה מפתיעה זו מעלה צורך לבדוק את הסיבות להצלחתן של הנשים באזור

נהר מאנו במערב אפריקה, ואת הסיבות לכך שתרומת הנשים לבניין השלום לא הוכרה על ידי הציבור הרחב.

2. הסיבות להצלחתן של הנשים באזור נהר מאנו במערב אפריקה

הצלחתן והישגיהן של נשות הרשת נובעים ממקומן המסורתי של נשים בשבטי אפריקה ומחלון הזדמנויות שנוצר בגלל המבוי הסתום שאליו נקלעו המדינות המעורבות בסכסוך.

נשות מערב אפריקה ידועות זה דורות כמשכינות שלום מסורתיות. בכל התרבויות באזור קיימים סיפורים על נשים בונות שלום, ודמויות נשים אלו מהוות דוגמה והשראה לנשות אפריקה המערבית של היום. בסכסוכים מסביב לאגן נהר המאנו היו הנשים קורבנות של מדינות חמושות המונהגות על ידי גברים, שנקטו אלימות שלא הייתה ידועה בעבר. אלימות זו שהחלה בשנות התשעים יצרה תפקיד חדש לנשות מערב אפריקה: רשתות של נשים יצרו מערכות הגנה על משפחות וקהילות, שהעבירו מידע על דרכי מילוט ומידע חיוני אחר מציל חיים. הן זכו לתמיכה רבה בקרב קהילותיהן בשל מעורבותן בבניית שלום באזור. תמיכה זו והשותפויות האזוריות השונים שבהן נשות הרשת לקחו חלק תרמו ליכולות של הנשים.

למשל, באוקטובר 2002 ערכה החטיבה לקידום נשים של האו"ם (DAW) סדנה בגינאה שאליה הוזמנו נשות האזור כדי לקבל כלים להתמודדות עם סכסוכים. הסדנה נערכה בחסות ברוס מריאמה אריבוט, שרת הרווחה של גינאה, בעידוד פעיל של נשיאת רשת נשות נהר המאנו שרה דאראבה ובתרומתן של ד"ר אנאפו והגברת לזרוס מהמרכז לפתרון סכסוכים (CCR). סדנה זו הייתה חלק מהפעילויות של החטיבה לקידום נשים לשיפור תפקידן של נשים בבניית שלום באפריקה, שהחלו באפריל 2001 באדיס אבבה, אתיופיה. בפעילויות אלו לקחו חלק ארגונים אשר פעלו בשיתוף פעולה הדוק: ועדת הנשים האפריקאית לשלום ולפיתוח (AWCPD), הארגון לאחדות אפריקה (AU), המחלקה הפוליטית של האו"ם (DPA), המחלקה לפעולות לשמירת שלום של האו"ם (DPKO), וכן פקידי ממשל ונציגי עמותות מ-13 מדינות באפריקה.⁷

חוסר התקווה וההליכה בדרך ללא מוצא של כל המעורבים בסכסוך, תוך אלימות גוברת והולכת, איחדו את הנשים באגן נהר המאנו ויצרו חלון

⁷ לפרטים על הרקע לעריכת הסדנה ועל מטרותיה והשותפים לה ראו את דבריה של קרולין האגאן, מנהלת החטיבה לקידום נשים באו"ם: <http://www.un.org/womenwatch/daw/meetings/workshop/conflict-02/speech-ch.html>

הזדמנויות להצלחתן בהבאת כל שליטי המדינות המעורבות לשולחן המשא ומתן (Ekiyor, 2004). מרי בראונל, אחת הפעילות הוותיקות למען השלום מליבריה, ציינה כי הפעילויות השונות בארצות עמק נהר המאנו שזורות זו בזו: ברגע שאין שלום בליבריה לא יהיה שלום בסיירה לאון; כאשר יש קטטה בגינאה תהיה קטטה גם בליבריה. משום כך על הנשים להיות בקשר זו עם זו (Fleshman, 2003).

נציגות של רשת הנשים MARWOPNET נפגשו עם נושאי תפקידים בסכסוך בכל מדינה: עם המורדים של סיירה לאון (Revolutionary United Front, RUF); עם המנהיגים הכלכליים של קהילת מערב אפריקה (ECOWAS) בפגישת הפסגה ה-24 שלהם (שבה זכתה רשת הנשים MARWOPNET למעמד של משקיפה); עם מגשרים בין מנהיג ליבריה למנהיג גינאה ב-2001; עם נשיא גינאה לנסנה קונטה; עם נשיא ליבריה צ'ארלס טיילור; ועם נשיא סיירה לאון אחמד טג'אן קבה (Fleshman, 2003).

הצלחתן של הנשים נבעה ממגוון סיבות: הצורך הדחוף להביא את שחקני הסכסוך לשבת סביב שולחן אחד; תפקידן המסורתי של נשים כבונות שלום; עמדתן של נשים כמנהיגות בקהילותיהן; ונחישותן של הנשים והתעקשותן שכל השחקנים בסכסוך לא יסכימו לפגוש רק את משלחת הנשים אלא גם זה את זה. "כאשר נמסר למר טיילור כי המשלחת [נשים] מחכה לראותו, דווח כי אמר בהפתעה, 'אתה אומר לי כי נשים מנהיגות מגינאה נמצאות כאן במונרוביה? ונשים מסיירה לאון? איך הצליחו הנשים הליבריות להביא אותן לכאן?' הוא הסכים לפגוש את הקבוצה, והוסיף 'הן אמיצות מאוד'. העם רוחש כבוד לנשים ברשת נהר המאנו" (Fleshman, 2003).

כל שחקני הסכסוך לא היו מוכנים לפגוש זה את זה ולא נתנו אמון זה בזה. נשות מערב אפריקה הצליחו להתגבר על מכשולים אלו והביאו את כולם לשיחות שלום בשנת 2002, תחילה במרוקו, בפברואר, ואחר כך בספטמבר בסיירה לאון עצמה. בעקבות השיחות הגיעו הצדדים להסכמות על רגיעה בסכסוך האזורי.

3. מדוע לא הכיר הציבור הרחב בתרומתן להשכנת שלום?

הצלחת יוזמת רשת הנשים לתווך בין הניצים באגן נהר המאנו האירה מצד אחד את כוחן ויכולתן של נשים בהשכנת שלום, ומצד אחר את השפעתן המוגבלת, הנובעת מהדרתן הן מהליך השלום הרשמי והן מהגישה למשאבים הנשלטים על ידי המנהיגות הפטריארכלית. שוליותן בעמדות החלטה ובשלטון קבעה בסופו של דבר גם את השפעתן השולית כמשקיפות בדיונים בין שליטי

האזור ואת דחיקתן לשולי כל הדיונים הקשורים לביטחונם של האזרחים באזור (Fleshman, 2003). אף שנשים אלו הביאו לסיום הסכסוך האלים, היעדרותן של נשות הרשת מהדיונים (Amedzrator, 2014) מנעה טיפול בבעיות ביטחונם של אזרחי האזור וכך הביאה להמשך חוסר היציבות. עובדה זו מחזקת את טענתה של גליה גולן, כי תהליך של שלום ופיוס בקונפליקט ממושך צריך להיבנות מלמטה באמצעות חינוך והחברה האזרחית, שם לנשים ניסיון רב יותר. (Golan, 2004).

4. תרומתן של נשים להשכנת שלום

בפרק זה אדון בתרומתן האפשרית של נשים בהשכנת שלום, אבדוק כיצד פתרונות של סכסוכים נמנעים בגין אי-שיתופן בקבלת החלטות בנושאים אלו ואציע דרכים אשר יזכו נשים במקומן הראוי בהשכנת שלום.

נשות רשת השלום של נהר המאנו טענו כי אלימות, אפליה והדרה חברתית הן גורמים המשפיעים על המשך הלחימה, ובאותו אופן, הכללה ושיתוף כמבנה חברתי בסיסי וחלוקה צודקת של משאבים הם גורמים המשפיעים על יישום הליכי פיוס והשכנת שלום (Steady, 2011). אלן ג'ונסון-סירליף (שכיהנה כנשיאת ליבריה בשנים 2006-2018) הצהירה כי על פי ניסיונה נשים הן הדואגות לנושאים הקשורים לאנשים סביבן; הן מגיעות מהבית ומהדאגה למשפחה; והן מביאות איתן רגישות לתחומים המחוללים שלום (Fleshman, 2003). עתיד בטוח קשור ישירות להבנה המגדרית של נושא הביטחון ולהבדלים בין ביטחון של נשים לביטחונם של גברים, וכן להבטחת מקומן הראוי של נשים בעמדות החלטה במערך המדיני תוך הקמת מאגר מידע של נשים ראויות לאיוש עמדות החלטה. הטמעת חשיבה מגדרית והפיכתה למדיניות מרכזית יבטיחו ביטחון מתמשך לכל תושבי נהר המאנו (Steady, 2011).

יש לציין שוב כי היעדרותן של נשות הרשת מהדיונים לסיום הסכסוך מנעה התחשבות בנושא המגדרי והפניית תשומת הלב לכלל הפרטים המעורבים בקונפליקט (Datan, 2004). נוסף על כך, היעדרותן של הנשים מנעה אפשרות לכלול את סדר יומן המיוחד כחלק מהנושאים שנדונו בשולחן המשא ומתן. זאת ועוד, היעדרות הנשים לא אפשרה להן לתרום לדיונים אלה מניסיוןן בהשכנת שלום כנפגעות העיקריות של סכסוכים (Enloe, 1993), וכך נמנעה, בין השאר, התייחסות לצורכיהן של נשים ונערות בהליכים של סיום סכסוכים אלימים (Cohn, 1993). בשל חוסר ההתייחסות לנושא זה נמשך חוסר היציבות באזור (Amedzrator, 2014).

כדי לזכות במקומן הראוי בהליך השכנת שלום, ולתרום לא רק להבאת הניצים לשולחן הדיונים אלא גם לפיוס ולשלום מתמשך, נשות מערב אפריקה צריכות לנקוט צעדי תיקון ושינוי של המערכות החברתיות-כלכליות שיביאו להכללתן המלאה של נשים במערכות השלטון ובעמדות החלטה; ועליהן לזכות בהקצבת מכסות מתקנות במוסדות השלטון בגיבוי תמיכה בקהילותיהן ותמיכה בינלאומית. התשואה מהשקעה זו תהיה ניכרת. כאשר נשים הן שותפות מלאות להחלטות, נקודת מבטן מרחיבה את הנושא הביטחוני לאומי-צבאי גם לנושא הביטחון האזרחי של תושבי האזור, הכולל נושאים חיוניים לסיום סכסוכים מתמשכים כמו חברה, חינוך, בריאות ופיתוח כלכלי.

ג. מסקנות

מקרה הבוחן של רשת נהר המאנו מנכיח את הצורך האקוטי של נשות הרשת בפרט ושל הנשים בכלל בקול משלהן בתהליכי החלטות וחלוקת משאבים. הדוגמה של רשת הנשים מעמק נהר המאנו במערב אפריקה יכולה לשמש כמודל נלמד כאשר בודקים אזורי סכסוך אחרים בעולם. יש הוכחות תיאורטיות ומעשיות לזכותן ולכישוריהן של נשים כשותפות ראויות בכל הליך של השכנת שלום, ולהכללת נושא הביטחון של נשים בהליכים מסוג זה. נשים "מרוויחות" זכות זו כיוון שהן הרוב, כיוון שהן הסובלות העיקריות בסכסוכים ולאור ניסיוןן וכישוריהן בהשכנת שלום. רשת השלום של נשות נהר המאנו היא הוכחה ליכולות אלו, כי הן היו היחידות שהצליחו להביא את מנהיגי ארצותיהן לשולחן המשא ומתן. על הצלחתן זו קיבלו את פרס האו"ם לזכויות אדם בשנת 2003.⁸

מיקומן של נשים בכל עמדות קבלת ההחלטות הוא חיוני למדינה אשר משתקמת מסכסוך ובונה מחדש את מערכותיה, הן על פי הסקירה התיאורטית בתחילת המאמר והן על פי ניתוח מקרה הבוחן של נשות נהר המאנו. על פי הצהרת האו"ם 1325 משנת 2000 יש לקדם הטמעת מדיניות מגדרית נראית ופעילה בטרם נקבעות תוכניות שיקום באזורי סכסוך, אשר תבחין בשוני בין נשים לגברים. מדיניות זו כוללת בין היתר שינוי חוקי הירושה, שינוי זכויות הבעלות על הקרקעות, הצבת מכסות להכללת נשים בממשלה ובכל גופי קבלת ההחלטות וקידום שילובן של נשים בכלכלה ובחיים המדיניים כשותפות

⁸ לפרטים ראו <http://allafrica.com/stories/200312160437.html>.

מלאות. אפשר לבצע שינויים אלה בעזרת תמיכה לאומית וקהילתית וסיוע בינלאומי.

כמו כן, כדי ללמוד ממקרה בוחן זה, תיעוד מאמציהן של נשות נהר המאנו להשכנת שלום הוא הכרחי להכרה בתרומתן בתחום זה. תיעוד נרחב ומדויק של תרומת הנשים בסכסוך זה ובכל סכסוך אזורי אחר יסייע לנשים ללמוד מההצלחה אך גם לשפר את עמדותיהן ולהגיע להישגים של בניית שלום מתמשך; לרכוש תמיכה לאומית וקהילתית לדרישותיהן; ולהקים ארגונים משלהן שבהם קולן הקולקטיבי יהיה בעל משמעות והשפעה. ההתארגנות העצמית של נשים תרחיב את האפשרויות לכיבוש מקומן הראוי בעמדות החלטה כסוכנות השכנת שלום, תנגיש אותן למשאבים ותבסס הכרה ראויה להישגיהן.

ניצחונה של אלן ג'ונסון-סירליף (שהייתה ממובילות רשת הנשים של נהר המאנו) בבחירות לנשיאות ליבריה בנובמבר 2005 התאפשר בזכות ההתארגנות העצמית של הנשים במדינה ותמיכתן של הבוחרות בארצה. התמיכה המאורגנת של נשים בה הביאה לבחירתה לנשיאה ה-24 של ארצה וכך גם לשיתוף הנשים בעמדות קבלת ההחלטות במדינתן. מעמדה כמקבלת ההחלטות במדינתה בתמיכת הנשים בארצה הביא בעקיפין ובאופן ישיר לסיום סכסוכי דמים בליבריה שהתמשכו 14 שנים (Harsch, 2006).

ג'ונסון-סירליף הייתה האישה הראשונה שנבחרה לנשיאות ביבשת אפריקה, וב-2012 אף נבחרה לתקופת כהונה שנייה. ג'ונסון-סירליף הובילה את ליבריה לצמיחה כלכלית (Bauer, 2009), התמקדה לאורך תקופת כהונתה בבעיותיהן של נשים וקידמה חקיקה שהרחיבה את הגדרת האלימות המינית ואת הענישה על אונס. ג'ונסון-סירליף גם שימרה את השלום, דאגה לרווחת התושבים, הביאה לתיקון הכבישים ותשתיות לשיפוץ ופיתוח בתי ספר ובתי חולים, וקידמה תמיכה בפליטים ובמלחמה בשחיתות.⁹ בשנת 2011 זכתה ג'ונסון-סירליף בפרס נובל לשלום על מאבק לא אלים למען ביטחונן של נשים ולמען זכויותיהן להשתתפות מלאה בפעילות יוצרת שלום.¹⁰

⁹ <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4813139,00.html>
¹⁰ https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2011/press.html

רשימת מקורות

לוינגסטון-רדאי, פרנסיס, 2004. "הגנה על נשים באזורי מלחמה – המשפט הבינלאומי", שרי אהרוני ורולא דיב (עורכות), **איפה הנשים כולן! החלטת מועצת הביטחון 1325: היבטים מגדריים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני**, חיפה: פרדס, עמ' 3–26.

קאול-גרנות, אפרת, וליאור בן דוד, 2004. "מסמך רקע בנושא: שילוב נשים בתהליכי שלום", **מרכז המחקר והמידע של הכנסת**.

Amedzator, Lydia Mawuenya, 2014. "Breaking the Inertia: Women's Role in Mediation and Peace Processes in West Africa", *KAIPTC Occasional Paper No. 38*, <https://www.africaportal.org/documents/12367/Lydia-KAIPTC-Occasional-Paper-2014.pdf>.

Bauer, Jacqui, 2009. "Women and the 2005 Election in Liberia", *The Journal of Modern African Studies* 47(2): 193–211.

Caprioli, Mary, 2003. "Gender Equality and State Aggression: The Impact of Domestic Gender Equality on State First Use of Force", *International Interaction* 29: 195–214.

Cohn, Carol, 1993. "Clean Bombs and Clean Language", in Jean-Bethke Elstain and Sheila Tobia (eds.), *Women, Militarism and War*, New York: Rowman and Littlefield, pp. 33–55.

Datan, Merav, 2004. "Women, Peace and Security: A Feminist Analysis of Security Council Resolution 1325", LLM Research Paper Laws 582, Law Faculty, Victoria University of Wellington.

Eichenberg, Richard, 2003. "Gender Differences in Public Attitudes toward the Use of Force by US 1990–2003", *International Security* 28: 110–141.

Ehreinrech, Barbara, 1999. "Men Hate War Too", *Foreign Affairs* 78(1): 118–122.

Ekiyor, Thelma Arimiebi, 2004. "Women's Involvement in Peacebuilding, A Platform for Involvement in Decision Making: The WIPNET Experience" (online, no longer available).

Enloe, Cynthia, 1993. "The Gendered Gulf: A Diary", *The Morning After: Sexual Politics after the Cold War*, Berkeley: University of California Press.

Fleshman, Michael, 2003. "African Women Struggle for a Seat at the Peace Table", *Africa Renewal* 16(4): 1, <https://www.atrria.nl/eazines/DivTs/AfricaRevocery/2003/February/february/164wml.htm>.

Fukuyama, Francis, 1998. "Women and the Evolution of World Politics", *Foreign Affairs* 77(5): 24–40.

Golan, Galia, 2004. "Women and Conflict Resolution", *Palestine-Israel Journal* 11(2): 92–96.

Harsch, Ernest, 2006. "Liberian Woman Breaks the 'Glass Ceiling': Ambitious Agenda for President Ellen Johnson-Sirleaf", *Africa Renewal* 19(4): 4.

- Johnson, Stephanie Anne, 2011. "Women, Shared Leadership, and Policy: The Mano River Peace Women's Network Case Study", *Journal of Pan African Studies* 4(8): 59–73.
- Pollitt, Katha, 1999. "Father Knows Best", *Foreign Affairs* 78(1): 122–125.
- Relief Web, 2003. "Mano River Countries – Complex Emergency Situation Report #2 (FY) 2003", <https://reliefweb.int/report/guinea/mano-river-countries-complex-emergency-situation-report-2-fy-2003>.
- Steady, Filomina Chioma, 2011. "The Mano River Union (MRU) and Mano River Women's Peace Network (MARWOPNET)", *Women and Leadership in West Africa*, New York: Palgrave Macmillan, pp 39–52.
- Tickner, Ann, 2002. "Feminist Perspectives on 9/11", *International Studies Perspective* 3: 333–350.
- Whittington, Sherrill, 2002. "Peace-Keeping Operations and Gender Equality in Post-Conflict Reconstruction", EU-LAC Conference on the "Role of Women in Peace-Keeping Operations", Chile, 4-5 November 2002, http://www.peacewomen.org/sites/default/files/dpko_peacekeepingoperations_2002_0.pdf.
- Whitworth, Sandra, 2004. *Men, Militarism, and UN Peacekeeping: A Gendered Analysis*, Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.